

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Л. А. АФАНАСЕНКО, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України

***Анотація.** У статті наводиться теоретико-методологічний аналіз основних засад дослідження процесу самоідентифікації особистості. Ззначається, що дана проблема розглядається в співвідношенні понять ідентичність та ідентифікація. Ідентичність особистості розуміється як почуття власної цілісності, тотожності та усвідомлення індивідуально-типологічних особливостей, які визначаються організацією власного існування на основі формування ідентифікаційних механізмів. Визначено, що ідентифікація є процесом соціалізації індивіда, який впливає на розвиток його самосвідомості як детермінуючого компонента самоідентифікації. Встановлено, що самоідентифікація являється важливою умовою збереження ідентичності людини. На відміну від ідентифікації, де людина порівнює себе з іншими, у процесі самоідентифікації відбувається співвіднесення себе з самим собою.*

***Ключові слова:** ідентичність, ідентифікація, самоідентифікація, самосвідомість*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Досвід, набутий в галузі психологічних досліджень, наполегливо актуалізує потребу пізнання людини як цілісної та динамічної системи. Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до ідентичності, ідентифікації, самовизначення, свідомої предметної діяльності та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ [6]. Істотним є зростання важливості ідентифікаційних механізмів особистості в житті суспільства, наявність багатоваріантних рішень у всіх сферах діяльності, що вимагають прогностичної оцінки їх наслідків як ознаки становлення самоідентифікації.

Такі підстави актуалізують значущість дослідження проблеми самоідентифікації в співвідношенні понять ідентичність та ідентифікація.

Мета статті полягає в теоретико-методологічному розгляді, визначенні генезису та закономірностей становлення самоідентифікації особистості.

Аналіз досліджень і публікацій. На актуальність дослідження самоідентифікації, ідентичності та ідентифікаційних процесів розвитку особистості вказували представники вітчизняної та зарубіжної психології (Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн) [4; 5; 9; 10]. Дослідники Г. Костюк, С. Рубінштейн указали на необхідність вивчення умов збереження самототожності особистості в процесі розвитку [4; 9]. На думку О. Леонтьєва, існування взаємозв'язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості, являється формуванням ідентифікаційних процесів [5]. Слушною вважаємо думку Д. Фельдштейна, який пов'язував становлення ідентичності з процесом соціалізації та індивідуалізації особистості [10]. Проте, здійс-

нений аналіз літератури показує, що дослідження самоідентифікації є складним, недостатньо вивченим процесом та потребує наукового обґрунтування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У соціально-психологічному контексті особистість визнається як суб'єкт суспільних відносин і дій, що відображають сукупність соціальних ролей та форм поведінки.

Відповідно до причинно-цільової концепції детермінації поведінки О. Леонт'єва діяльність людини обумовлюється генетично та телеологічно. Автор констатує, що суб'єктивна картина траєкторії життя виступає одним із факторів психологічної регуляції способу життя людини, який проявляється в установках, інтересах, цілях, мотивах. Проблема планування власного майбутнього відповідно до вікового розвитку посідає центральне місце в інтеграційному процесі становлення особистості [5].

Отже, можна зробити висновок, що психологічний розвиток особистості є результатом взаємодії між біологічними потребами індивіда та нормативними вимогами суспільства. Медіатором взаємодії при цьому виступають процеси ідентичності та ідентифікації особистості.

Аналіз наукових досліджень дозволяє виділити основні підходи щодо генезису, структури та закономірностей становлення ідентичності [2; 3; 13; 15; 16].

Концепція Е. Еріксона являється найпоширенішою серед тих, що розглядають проблему ідентичності особистості в психоаналітичному контексті [2]. Автор визначає механізм формування ідентичності, що передбачає низку послідовних стадій, кожна з яких характеризується кризою у відносинах особистості з навколишнім світом. Термін «криза» вживається ним в значенні критичної точки розвитку, коли однаково загострюються й уразливість, і потенціал зростання особистості. На думку Е. Еріксона, механізмом прояву ідентичності є розвиток ідентифікаційних складових як випробовування індивідом соціальних ролей з позиції суб'єктивної активності. Такі міркування вченого дозволяють розглядати ідентичність як статистичне поняття, що діє на основі синтезу ідентифікаційних механізмів, забезпечуючи процес соціалізації особистості.

Концепція Е. Еріксона зосереджує увагу на вивченні соціальної та особистісної характеристик формування ідентичності, тому вона спрямована більше психосоціально, ніж психоаналітично.

Подібні міркування висловлює G. Breakwell [13]. Відповідно до уявлень автора ідентичність має соціальне походження. Автор вказує на діалектичну взаємодію особистісної та соціальної ідентичності: процес соціалізації дає можливість людині пізнавати себе як особистість, тобто сформована особистісна ідентичність починає активно впливати на розвиток соціальної [3].

У контексті когнітивного підходу зміст ідентичності визначається як антиномія (єдність суперечливих тенденцій) особистісної та соціальної систем, при тому вибір форми поведінки індивіда здійснюється відповідно до актуалізуючої складової [15]. Іншу думку висловлює J. Turner [16]. Дослідник відзначив наявність тісної взаємозалежності між цими двома системами і вказав на функціонування різних форм самокатегоризації (самопредставлення) особистості. До механізмів становлення і розвитку ідентичності дослідник відносив [3]:

1. Соціальну категоризацію (соціальну приналежність).
2. Соціальне порівняння (міжособистісне–міжгрупове).
3. Соціальну ідентифікацію (персоналізація, самовизначення).

Таким чином, ідентичність можна розглядати як інтеграційний механізм особистісного існування, який проявляється в аспекті взаємодії індивіда із со-

ціальною дійсністю.

Аналіз вищевказаних концепцій дає можливість констатувати, що фактором домінування являється соціальна ідентичність як структура більш високого рівня порівняно з особистісною ідентичністю, що кореляційно обумовлена процесом соціалізації особистості. У такому разі вся поведінка людини має соціальний відтінок, оскільки розвиваємось у соціальному оточенні, і наші особистісні характеристики формуються суспільством. Встановлений у дослідженнях пріоритет соціального характеру формування особистості дозволяє визначити ідентичність як поняття, що задається ідентифікаційними механізмами. Ідентифікація – це динамічний процес, що розвивається в спеціально організованих умовах та являється формою індивідуального прояву особистісних характеристик. Тому слід зосередити увагу на визначенні та науковому обґрунтуванні даного поняття.

Вважаємо за необхідне виокремити два основні напрями дослідження проблеми ідентифікації.

Перший напрям включає наукові дослідження, у яких ідентифікацію визначено як детермінуючий аспект особистісного розвитку людини в процесі соціалізації та персоніфікації (З. Фрейд, В. Мухіна, L. Lazowik) [12; 7; 14]. Уперше термін ідентифікація в науковий обіг було введено З. Фрейдом [12]. Автор визначав дане поняття як процес утворення людської суб'єктивності. На думку вченого, ідентифікація – це найважливіший механізм соціалізації, що проявляється в прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні в групу, в усвідомленні ним групової приналежності, формуванні соціальних установок тощо. Тому ідентифікація являється центральним механізмом структурування само-свідомості людини. Так, L. Lazowik зазначав, що ідентифікація – це результат процесу навчання та виховання особистості, що є суб'єктом міжособистісної взаємодії на основі особистісних проявів [14]. З. Фрейд вважав, що набутий соціальний досвід в результаті навчально-виховних заходів впливає на організацію системи координат функціонування особистості. Тобто ідентифікації, які відбуваються в онтогенезі, формують самосвідомість та соціальнозначущі риси особистості (активність, відповідальність, альтруїзм, співпрацю, компетентність, комунікативність, конформізм та ін.) [7].

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що ідентифікація є процесом соціалізації індивіда та впливає на розвиток його самосвідомості.

Другий напрям дослідження ідентифікації представлений працями, у яких з'ясовуються дії, що відбуваються в мотиваційній, емоційно-оціночній сфері особистості і проявляються в поведінкових актах індивіда в суспільних відносинах (Г. Андреева, М. Обозов) [1; 8]. У рамках даного підходу визначають два типи ідентифікації поведінки: «прийняття ролі» («пасивне» входження в позицію іншого) та співпереживання (емоційно забарвлене входження в позицію іншого) [3]. Сам процес ідентифікації детермінує потребу людини у спілкуванні з оточуючими. При цьому ідентифікація в соціальній перцепції проявляється як порівняння явищ, об'єктів, образів. Ідентифікація, покладена в основу емпатії, обумовлює взаємодію із «значущим іншим» [8].

Таким чином, ідентифікація є механізмом задоволення потреби в соціальній приналежності суб'єкта на основі виконання соціальних ролей та засвоєння при цьому суспільних правил, норм та форм поведінки. Тобто ідентифікація є усвідомленим актом суб'єктної приналежності до певної групи з проявом конформної поведінки та урахування індивідом особистісних характеристик, а ідентифікаційна система є центральним механізмом структурування са-

моїдентифікації як формування образу «Я» відповідно до соціальної ролі. Самоїдентифікація розуміється як динамічний, багатоаспектний процес самостійного виявлення індивідом своєї приналежності до найбільш пріоритетної групи при збереженні уявлень про цілісність і унікальність індивідуального «Я». Це процес взаємозумовлених складових особистості: персональною складовою (Я сам) і груповою складовою (Я в групі) [11]. Аналізуючи процес самоїдентифікації, можна визначити дане поняття як потребу індивіда проявити себе через персоніфікацію, обравши усвідомлений вектор розвитку, який відповідає його ціннісним орієнтаціям. Самоїдентифікація являється умовою збереження ідентичності людини, однак, на відміну від процесу ідентифікації, де людина порівнює себе з іншими, у процесі самоїдентифікації відбувається співвіднесення себе з самим собою. У результаті розвитку самоїдентифікації формується уявлення людини про себе як самототожної, цілісної та унікальної особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже:

1. У сучасній психології проблема самоїдентифікації розглядається в співвідношенні понять ідентичність та ідентифікація. Ідентичність визначається як інтеграційний механізм особистісного існування, який проявляється в аспекті взаємодії індивіда із соціальною дійсністю. Ідентифікація є динамічним процесом, що розвивається в спеціально організованих умовах та є формою індивідуального прояву особистісних характеристик. Ідентифікаційна система є центральним механізмом структурування самоїдентифікації особистості.

2. З'ясовано, що самоїдентифікація є потребою індивіда проявляти себе через персоніфікацію, як усвідомленого вектору суб'єктного розвитку у відповідності з ціннісними орієнтаціями.

Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для студентов вузов специальности «Психология» / Г. М. Андреева. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – 363 с.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис : пер. с англ. / Эриксон Э. ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 340 с.
3. Злишков В. Проблема особистісної та професійної самоїдентифікації в сучасній психології / В. Злишков // Соц. психологія. – 2006. – № 5. – С. 128–136.
4. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк ; под ред. Л. Н. Проколиенко. – М. : Педагогика, 1988. – 301 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1975. – 439 с.
6. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии) / С. Д. Максименко. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 320 с.
7. Мухина В. С. Проблема генезиса личности : учеб. пособие к спецкурсу / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1985. – 104 с.
8. Обозов Н. Н. Межличностные отношения / Н. Н. Обозов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 151 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – 720 с.

10. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе / Д. И. Фельдштейн. – М. : МГУ, 1989. – 379 с.
11. Фомина Т. А. Самоидентификация студенчества в условиях современной России : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.06 / Фомина Татьяна Анатольевна ; [Ставроп. гос. ун-т]. – Ставрополь, 2007. – 156 с.
12. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1989. – 447 с.
13. Breakwell G. M. Coping with threatened identities/G. M. Breakwell. – Mithuen, 1986. – 222 p.
14. Lazowik L. On the nature of Identification/L. Lazowik // Abnormal And Social Psychology. – 1955. – № 51. – P. 175–183.
15. Tajfel H. Social categorization, social identity, and social comparison / H. Tajfel // Differentiation between social groups. – London, 1978. – P. 61–76.
16. Turner J. The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence / J. Turner, P. Oakes // British Journal of Social Psychology. – 1986. – 25 (3). – P. 237–252.

REFERENCES

1. Andreeva G. M. Social'naiia psixologiiia : ucheb. dlia studentov vuzov special'nosti «Psixologiiia» / G. M. Andreeva. – 5-e izd., ispr. idop. – M. : Aspekt-Press, 2002. – 363 s.
2. Erikson E. Identichnost' : unost' ikrizis : per. s angl. / Erikson E. ; obch. red. ipredisl. A. V. Tolstix. – M. : Progress, 1996. – 340 s.
3. Zlivkov V. Problema osobustisnoitaprofesiinoisamoidentifikacii vsuchasniipsixologii / V. Zlivkov // Soc. psixologiiia . – 2006. – № 5. – S. 128–136.
4. Kostuk G. S. Izbranniipsigologicheskietrudi / G. S. Kostuk ; podred. L.N.Prokolenko. – M. : Pedagogika, 1988. – 301 s.
5. Leont'ev A. N. Deiatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A. N. Leont'ev. – M. : Prosvechenie, 1975. – 439 s.
6. Maksimenko S. D. Geneticheskaiapsixologiiia (metodologicheskaiarefleksiiaproblemrazvitiia vpsixologii) / S. D. Maksimenko. – M. : Refl-buk ; K. : Vakler, 2000. – 320 s.
7. Muxina V. S. Problemagenezisalichnosti : ucheb. posobie k speckursu / V. S. Muxina – M. : Prosvechenie, 1985. – 104 s.
8. Obozov N. N. Meglichnosnieotnosheniia / N. N. Obozov. – L. : Izd-vo LGU, 1979. – 151 s.
9. Rubinshtein S. L. Osnovi obcheipsixologii/ S. L. Rubinshtein . – SPb. : Piter, 1999. – 720 s.
10. Fel'dshtein D. I. Psixologiiia razvitiia lichnosti v ontogeneze/ D. I. Fel'dshtein. – M. : MGU, 1989. – 379 s.
11. Fomina T. A. Samoidentifikacii studentetstva v usloviiax sovremennoi Rossii : dis. ... kand.sociol. nauk : 22.00.06 / Fomina Tat'aina Anatol'evna ; [Ставроп. гос. ун-т]. – Ставропол', 2007. – 156 с.
12. Freid Z. Psixologiiia bessoznatel'nogo / Z. Freid. – M. : Prosvechenie, 1989. – 447 s.
13. Breakwell G. M. Coping with threatened identities/G. M. Breakwell. – Mithuen, 1986. – 222 p.
14. Lazowik L. On the nature of Identification/L. Lazowik // Abnormal And Social Psychology. – 1955. – № 51. – P. 175–183.

15. Tajfel H. Social categorization, social identity, and social comparison / H. Tajfel // Differentiation between social groups. – London, 1978. – P. 61–76.

16. Turner J. The significance of the social identity concept for social psychology with reference to individualism, interactionism and social influence / J. Turner, P. Oakes // British Journal of Social Psychology. – 1986. – 25 (3). – P. 237–252.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Л.А. АФАНАСЕНКО, кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии и социальной работы Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

***Аннотация.** В статье наводится теоретико-методологический анализ основных принципов исследования процесса самоидентификации личности. Отмечается, что данная проблема рассматривается в соотношении понятий идентичность и идентификация. Идентичность личности рассматривается как чувство собственной целостности, тождественности и осознания индивидуально-типологических особенностей, которые определяются организацией собственного существования на основе формирования идентификационных механизмов. Определенно, что идентификация является процессом социализации индивида, который влияет на развитие его самосознания как детерминирующего компонента самоидентификации. Установлено, что самоидентификация является важным условием сохранения идентичности человека. В отличие от идентификации, где человек сравнивает себя с другими, в процессе самоидентификации происходит соотношение себя с самим собой.*

***Ключевые слова:** идентичность, идентификация, самоидентификация, самосознание*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES IN INVESTIGATION OF INDIVIDUAL IDENTITY

L. AFANASENKO, candidate of psychological sciences, assistant professor of the department of Psychology and Social Work of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

***Summary.** The article provides theoretical and methodological analysis of the basic principles in the investigation of individual identity. It is noted that the problem is considered in relation of oneness and identification. The oneness of the individual is understood as a sense of integrity, sameness and awareness of individual and typological features which determined one's own existence on the basis of formation of identification mechanisms. Determined that the identification is the process of socialization of the individual, which affects the development of his consciousness as the determining component of identity. Established that identity is an essential condition for the preservation of human oneness. In contradistinction to identification, where a person compares himself with others, the process of identity is the correlation of himself with himself.*

***Key words:** oneness, identification, identity, consciousness*